

ACELE PENTRU PĂR, LUCRATE DIN OS ȘI DIN CORN, DIN EPOCA NEOLITICĂ DESCOPERITE ÎN SUDUL ROMÂNIEI

EUGEN COMȘA

Descoperirile arheologice făcute în ultimele decenii, de către cercetătorii care se ocupă cu studierea epocii neolitice de pe teritoriul țării noastre, fac – posibilă și necesară – analizarea unor probleme mărunte, care totuși nu trebuie neglijate, dacă vrem să reconstituim, cât mai amănunțit viața de toate zilele a oamenilor din acea perioadă îndepărtată în timp, cum este, de exemplu, aceea a tipurilor de ace de păr folosite de femeile din epoca neolitică pentru fixarea și împodobirea părului.

În lucrarea noastră ne vom referi la acele pentru păr, făcute din os și din corn, utilizate de femeile din culturile neolitice documentate în sudul României.¹

Consultând diferite lucrări de specialitate, am constatat că în zona studiată – în stadiul actual al cercetărilor – astfel de ace sunt documentate de-abia începând din perioada de la sfârșitul neoliticului timpuriu, deși, după părerea noastră, nu trebuie exclusă existența și folosirea unor astfel de ace, în ținuturile avute în vedere, încă de la începutul epocii neolitice.²

I. Cel mai vechi și cel mai bogat lot de ace de păr, din categoria studiată aici, cunoscut până în prezent, este alcătuit din cele câteva ace de păr descoperite în cuprinsul necropolei neolitice de la Cernica, din apropierea orașului București.

Descriind obiectele găsite în diferite morminte din cadrul necropolei, Gh. Cantacuzino, făcea precizarea că acele au fost lucrate din os și din corn și că erau "drepte sau curbe, simple ori perforate".³

În cuprinsul necropolei amintite sunt reprezentate două categorii de morminte: unele cuprinzând schelete în poziție întinsă pe spate și altele în poziție chircită, pe de o parte.⁴

1 Primele ace de os menționate de arheologii noștri sunt cele descoperite de Vladimir Dumitrescu, prin săpăturile din așezarea de la Atmăgeaua Tătărească. Acolo s-au găsit 3 ace de os cu capul în forma a două rotoace alăturate (Vladimir Dumitrescu: *A propos de la peinture de quelques vases de Gumelnița*, RIR, 4, 1931, p. 412 și fig 6).

2 În această privință amintim că în așezarea de tip Starčevo-Criș de la Let, s-a găsit o piesă de os, care poate a servit drept ac pentru păr (cf. Eugenia Zaharia, SCIV, 15, 1, 1964, p.24, fig. 3/7).

3 Gh. Cantacuzino, *Observații privind necropola neolitică de la Cernica*. Lucrare în manuscris, p.4.

4 Gh. Cantacuzino, Sebastian Morintz, Dacia, NS, 7, 1963, p. 53-89.

În câteva din mormintele, cu schelete întinse pe spate, s-au descoperit astfel de ace.

Cel mai interesant este un ac de os, fragmentar, căruia îi lipsește partea inferioară ascuțită (respectiv corpul acului); din el s-a păstrat numai partea de sus, reprezentând o figurină feminină, în picioare, stilizată⁵ (fig. 1/1). Capul și gâtul (care probabil a fost prelung), precum și brațele, evident, stilizate, sunt rupte din vechime. Corpul îl are de formă aproximativ rombică, mult alungită, cu lățimea maximă în dreptul șoldurilor. Pe partea lui superioară s-au păstrat două mici rotogoale rotunde, redând sânii masivi. Pe porțiunea inferioară a rombului, respectiv a figurinei, este indicat sexul, iar pe spate este puțin îngroșat pentru a reda steatopigia. Picioarele le avea alăturate și despărțite, în spate, printr-o linie. Acul descris este deosebit de interesant, deoarece, prin modul cum este reprezentat corpul femeii, se aseamănă mult cu figurinele de lut ars, specifice culturii Hamangia din Dobrogea.⁶

Un alt ac de os (fig. 1/3) fragmentar, s-a găsit într-un mormânt similar. Corpul acului era relativ scurt, cu partea de sus îngroșată. Este importantă constatarea că la capătul de sus are reprezentat corpul stilizat al unei femei, căreia îi lipsesc capul, gâtul, brațele și sânii, porțiuni rupte din vechime. După cum menționează Gh. Cantacuzino, prin forma sa "figurina" fragmentară redată pe capul acului este similară celei de pe piesa descrisă mai sus.⁷

Într-un alt mormânt similar, lângă schelet se afla un ac de os, păstrat întreg cu corpul mai lung, cu vârful ascuțit, cu partea de sus îngroșată.⁸

Dintr-un alt ac (fig. 1/2) s-a păstrat numai capul, ca o plăcuță de formă aproximativ ovală, cu un orificiu sus, spre o margine. Din corpul acului a rămas numai o porțiune mică, prelungă, cu o ruptură la capăt.⁹

Menționăm și un ac de os (fig. 1/4), lucrat mai neglijent. Este prelung, cu vârful ascuțit și cu partea opusă îngroșată, fără "cap", anume modelat. La partea de sus are un orificiu mic, rotund.¹⁰ Este posibil ca acest ac să fi fost folosit în alt scop decât la fixarea părului.

În diferite studii publicate, Gh. Cantacuzino a datat mormintele cu schelete în poziție întinsă pe spate, ca fiind din timpul fazei Bolintineanu a culturii Boian.¹¹ Atunci când am pregătit monografia despre necropola neolitică de la Cernica, am reanalizat fiecare categorie de morminte, inclusiv pe baza inventarului lor și am ajuns la concluzia că necropola propriu-zisă, alcătuită din peste 300 de morminte, cu schelete întinse pe spate, trebuie datată la sfârșitul neoliticului timpuriu și trebuie atribuită, în funcție de mai multe criterii (rit, ritual, inventar funerar), purtătorilor culturii Dudești, din faza Cernica.¹² Prin urmare, acele descrise datează din timpul culturii Dudești, faza Cernica.

II. Pe întinsul Dobrogei, în cursul perioadei neoliticului mijlociu, au viețuit comu-

5 *Ibidem*, p.71, fig.7.

6 Gh. Cantacuzino, SCIV, 18, 3, 1967, p. 389 și p. 390 fig. 9/1.

7 *Idem*, Archéologia, nr.35, iulie-august, 1970, Paris, p. 61 (figura din dreapta, nr.1).

8 *Ibidem*, p. 61 (aceeași figură, piesa nr.2).

9 Gh. Cantacuzino, SCIV, 18, 3, 1967, p. 392, fig. 10/4.

10 Gh. Cantacuzino, Sebastian Moritz, Dacia, VII, 1963, p. 71, fig. 27/8.

11 Gh. Cantacuzino, SCIV, 18, 1967, 3, p. 396-397.

12 Eugen Comșa: **Despre datarea necropolei de la Cernica**. Comunicare prezentată în cadrul Institutului de Arheologie, în ziua de 3 martie 1989.

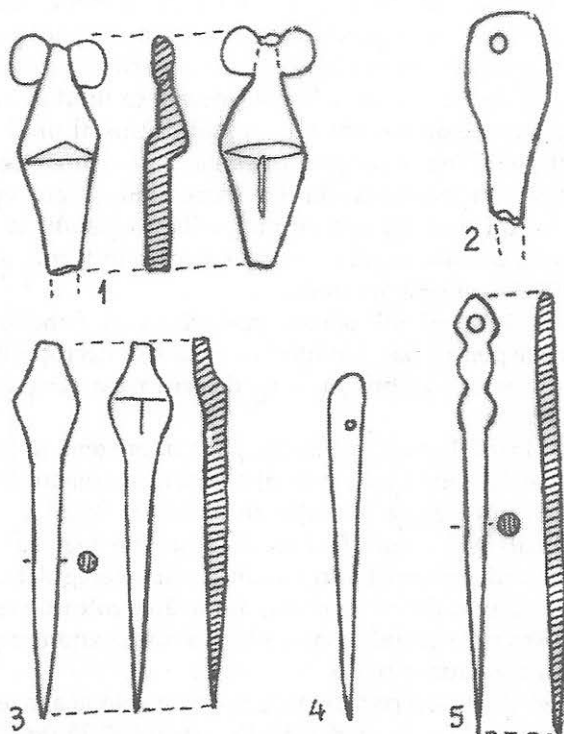

Fig. 1 Ace pentru păr din aria culturii Dudești, faza Cernica: 1-5 Cernica (1,3,5) după Gh. Cantacuzino, **op. cit.**, 1970, p. 61; 2. Idem, **op. cit.**, 1967, p. 392, fig. 10/4; 4;4. Idem, **op. cit.**, 1963, p. 71, fig. 27/8). Scări diferite.

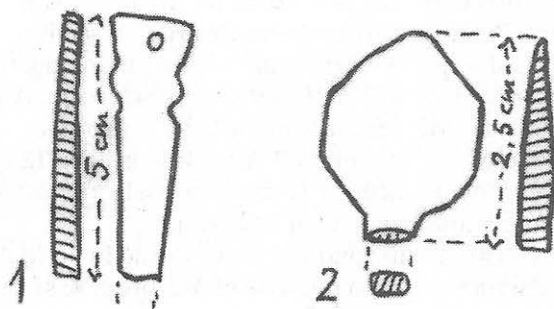

Fig. 2 Ace pentru păr din aria culturii Hamangia, faza Ceamurlia de Jos: 1. Ceamurlia de Jos (după D. Berciu, **op. cit.**, 1966, p. 188, fig. 93/1); Ace pentru păr din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița: 2. Radovanu (săpături Eugen Comșa).

nitățile culturii Hamangia. După părerea noastră, femeile din arealul culturii Hamangia au folosit și ele acele de păr. Un argument, în sprijinul părerii de mai sus, îl constituie un obiect fragmentar de os (fig. 2/1), descoperit cu prilejul săpăturilor arheologice de la Ceamurlia de Jos, piesa a fost considerată ca fiind un idol antropomorf.¹³ Considerăm că, fragmentul corespunde cu capătul de sus al unui ac de păr. Corpul acului a fost, evident, mai lung decât porțiunea păstrată. Partea de sus, capul acului, pare să redea o figurină antropomorfă stilizată. Extremitatea, care reprezintă capul, are forma trapezoidală, cu un orificiu, mic pe mijloc (fapt obișnuit la acele pentru păr). Urmează, mai jos, două prelungiri mici, laterale, fiecare în formă de triunghi, care ar reprezenta brațele.¹⁴ Piesa nu este ornamentată.

Ca un argument în sprijinul părerii noastre că și femeile din aria culturii Hamangia au folosit ace pentru păr, amintim că în cadrul necropolei de tip Hamangia de la Durankulak, din sudul Dobrogei, s-au descoperit o serie de ace pentru păr, lucrate din os și din aramă.¹⁵

III. Din arealul culturii Boian, cunoaștem, până în prezent, un singur fragment de ac. Piesa (fig. 2/2) a fost descoperită cu prilejul săpăturilor noastre, în cuprinsul nivelului 3 al așezării, datând din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, de la Radovanu (jud. Călărași). Acul a fost lucrat, destul de neglijent, din os. S-a păstrat numai capul plat al acului, de formă aproximativ ovală, neregulată. Nu este exclus ca inițial, capul acului să fi avut forma rombică, dar având colțurile subțiri, acestea s-au rupt, cu timpul. La extremitatea inferioară, plăcuța are păstrată o porțiune mică din corpul acului, care avea secțiunea ovală.

Prin urmare, acest ac pentru păr, datând din prima etapă a fazei de tranziție, este, până acum cel mai vechi din aria de răspândire a culturii Boian. Nu excludem însă posibilitatea că ace din os sau din corn au fost folosite și în cursul celorlalte faze ale culturii Boian.

IV. În sud-estul Olteniei, în ținutul locuit de comunitățile culturii Vădastra, de asemenea, datele despre acele pentru păr, lucrate din os sau din corn, sunt încă puține.

Singura piesă clară, a fost scoasă la iveală cu prilejul săpăturilor efectuate de către Vasile Christescu, în anul 1926 în așezarea de pe "Măgura Fetelor", de la Vădastra (jud. Olt). Autorul amintit precizează că este vorba de un ac de os (fig. 3/5) descoperit la adâncimea de 3,50 m¹⁶ Piesa are corpul destul de gros, cu secțiune rotundă, realizat cu grijă și suprafața lustruită, probabil datorită folosirii îndelungate. Partea superioară este rotundă, cu un orificiu pe mijloc și partea de sus, compusă din două prelungiri scurte în formă de V. O descriere mai amănunțită nu putem face, deoarece piesa a fost publicată, numai în fotografie, micșorată.¹⁷ Acul descris avea 12 cm lungime și 8 mm grosime. Ținând seama de adâncimea la care s-a găsit, trebuie să admitem că acul provine din stratul corespunzător culturii Vădastra.

Prin săpăturile efectuate sub conducerea lui Corneliu N. Mateescu, în anul 1948, în așezarea de la Vădastra s-a găsit o piesă de os, despre care se arată că era o "sulă cu

13 Dumitru Berciu, *Cultura Hamangia. Noi contribuții*. București, 1966, p.188, fig. 93/1.

14 *Ibidem*, p. 187, fig. 92/6.

15 Maia Avramova, Dobrodja, 1986, 3, Varna, p.76.

16 Vasile Christescu, Dacia, 3-4, 1927-1932, Bucurest, 1933, p.201, fig.44/10.

17 *Ibidem*, p.201, fig 44/10.

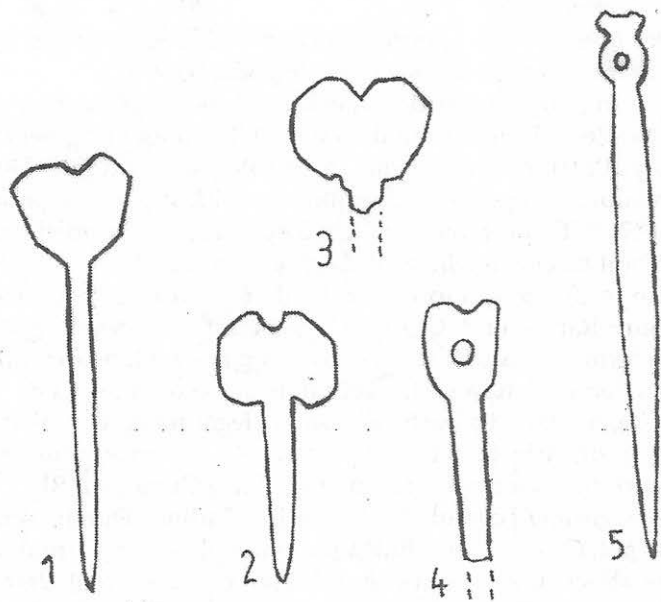

Fig. 3 Ace pentru păr din aria culturii Gumelnița: 1-2. Vidra (după Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, 1934, pl. III/7,9; 3. Tangâru (după D. Berciu, *op. cit.*, 1935, p. 34, fig.40); 4. Petru Rareș (după D. Berciu, *op. cit.*, 1937, p. 27, fig. 32/2). Ac de păr din aria culturii Vădastra: 5. Vădastra (după V. Christescu, *op. cit.*, 1933, p. 201, fig. 44/10); Scări diferite. Desene mărite după fotografii.

urechi".¹⁸ Obiectul nu este reprodus. Nu excludem posibilitatea să fie, de fapt, un ac pentru păr.¹⁹

V. Pe întinsul Munteniei (după cultura Boian) și în Dobrogea a urmat în timp cultura Gumelnița. Femeile din comunitățile culturii Gumelnița au folosit mai intens acele pentru păr făcute din oase, de diferite tipuri, și de aramă.

Săpăturile efectuate de Dinu V. Rosetti în tellul de la Vidra (jud. Giurgiu) au dus la descoperirea a două ace de os.

Primul din ele (fig. 3/1) provine din stratul Vidra II B.²⁰ Acul are corpul prelung, cu vârful ascuțit. Capul său are forma asemănătoare aproximativ cu o inimă, cu marginile laterale retezate oblic. În ceea ce privește forma capului acestui ac este clar că realizatorul lui a vrut să imite forma acelor de aramă, având la capăt două volute opuse. Piesa datează din faza Gumelnița A 2 a culturii Gumelnița.

Cel de-al doilea ac din os (fig. 3/2), are corpul scurt, destul de gros, cu vârful bont.²¹ Capul său este alcătuit din două porțiuni circulare, opuse, care imită, evident, acele de aramă cu volute opuse. Acul s-a găsit în stratul Vidra II C. Prin urmare, piesa

¹⁸ Corneliu N. Mateescu, *Studii*, II, 1, 1949, p.94.

¹⁹ În sprijinul acestei păreri amintim lucrarea lui Marin Nica: **Neoliticul timpuriu și mijlociu în zona răsăriteană a Olteniei**. Rezumatul tezei de doctorat, București, 1985, p.21, unde sunt menționate "acele cu capăt perforat".

²⁰ Dinu V. Rosetti, *PMMB*, 1, București, 1934, p.29, p. 55 și pl. III/9.

²¹ *Ibidem*, pl. III/7.

datează din faza Gumelnița B.

Descoperirea acestor ace i-a permis lui Dinu V. Rosetti să facă unele considerații interesante cu privire la categoria respectivă de podoabe.²²

Un ac din os (fig. 3/3) a fost descoperit de D. Berciu, în cursul săpăturilor din așezarea de tip tell de la Tangâru²³ (jud. Giurgiu). Piesa este fragmentară. Din ea s-a păstrat numai capul plat, care reprezintă două rotoagoale alăturate. După toate posibilitățile, capul acului imită pe acelea de aramă cu volute opuse. La partea inferioară a fragmentului s-a păstrat o porțiune mică din corpul acului. Cu prilejul publicării, acul descris a fost atribuit fazei Gumelnița III c (= Gumelnița B)²⁴.

Un alt ac din os (fig. 3/4) a fost găsit, tot de D. Berciu, în timpul săpăturilor din așezarea de la Petru Rareș²⁵ (jud. Giurgiu). Din obiect s-a păstrat capul și o parte din corp. Capul are o formă curioasă. Este ca o plăcuță plată, prelungă, cu două laturi paralele între ele și cu corpul, latura de la capătul de sus este în formă de V, cu vârfurile depărtate și arcuite, în afară. La partea opusă, de legătură cu corpul, cele două laturi paralele se arcuiesc simetric. Pe mijlocul plăcuței este un orificiu mic, rotund. Piesa a fost scoasă la iveală dintr-un strat corespunzător fazei Gumelnița III.

O piesă de os, găsită în cursul săpăturilor lui Vladimir Dumitrescu, din așezarea de la Gumelnița²⁶ (jud. Călărași), este lungă și are vârful ascuțit. Corpul său este subțire (în raport cu alte obiecte folosite ca unelte) și capul puțin îngroșat. Pare a fi fost lucrat cu grijă. Considerăm că este vorba de un ac pentru păr. Piesa provine din stratul cu materiale de tip Gumelnița. Nu se precizează nivelul din care provine.

Nu este exclus ca și o piesă din os, găsită de Gh. Ștefan prin săpăturile de pe "Ostrovelul" de la Căscioarele²⁷ (jud. Călărași) să fie, de fapt, un ac pentru păr, fragmentar. Corpul obiectului este drept, lung și subțire. Îi lipsește capul. Provine din stratul cu materiale de tip Gumelnița, fără precizarea nivelului.

VI. În aceeași perioadă, pe întinsul Olteniei se desfășura evoluția comunităților culturii Sălcuța.

Mai demult s-a menționat numai "un singur exemplar care se află la Craiova, ar dovedi existența unor atari podoabe, dar după forma sa nu este sigur".²⁸

*

Din datele prezentate rezultă că – în stadiul actual al cercetărilor – în ținuturile avute în vedere, s-au descoperit ace pentru păr făcute din os și din corn, în 9 complexe (fig. 4) aparținând culturilor: Dudești, Hamangia, Boian, Vădastra, Gumelnița și probabil Sălcuța. Până în prezent lipsesc (probabil întâmplător) astfel de ace din arealele culturilor: Starčevo-Criș, cu ceramică și Vinča, ale căror comunități au trăit în unele zone, mai întinse sau mai restrânse, de pe întinsul celor trei provincii istorice.

Subliniem că, până acum, majoritatea acelor analizate s-au găsit în cadrul necropolei de la Cernica, din faza cu același nume a culturii Dudești. Între ele sunt

22 *Ibidem*, p. 55-57.

23 D. Berciu, *BMJV*, I, București, 1935, p. 34, fig. 40.

24 *Ibidem*, p. 33.

25 D. Berciu, *BMJV*, II, 1937, p. 27 și fig. 32/2.

26 Vladimir Dumitrescu, *Dacia*, 2, 1925, p. 96 și fig. 72/4.

27 Gh. Ștefan, *Dacia*, 2, 1925, p. 192, fig. 46/26.

28 D. Berciu: *Arheologia preistorică a Olteniei*. Craiova, 1939, p. 61.

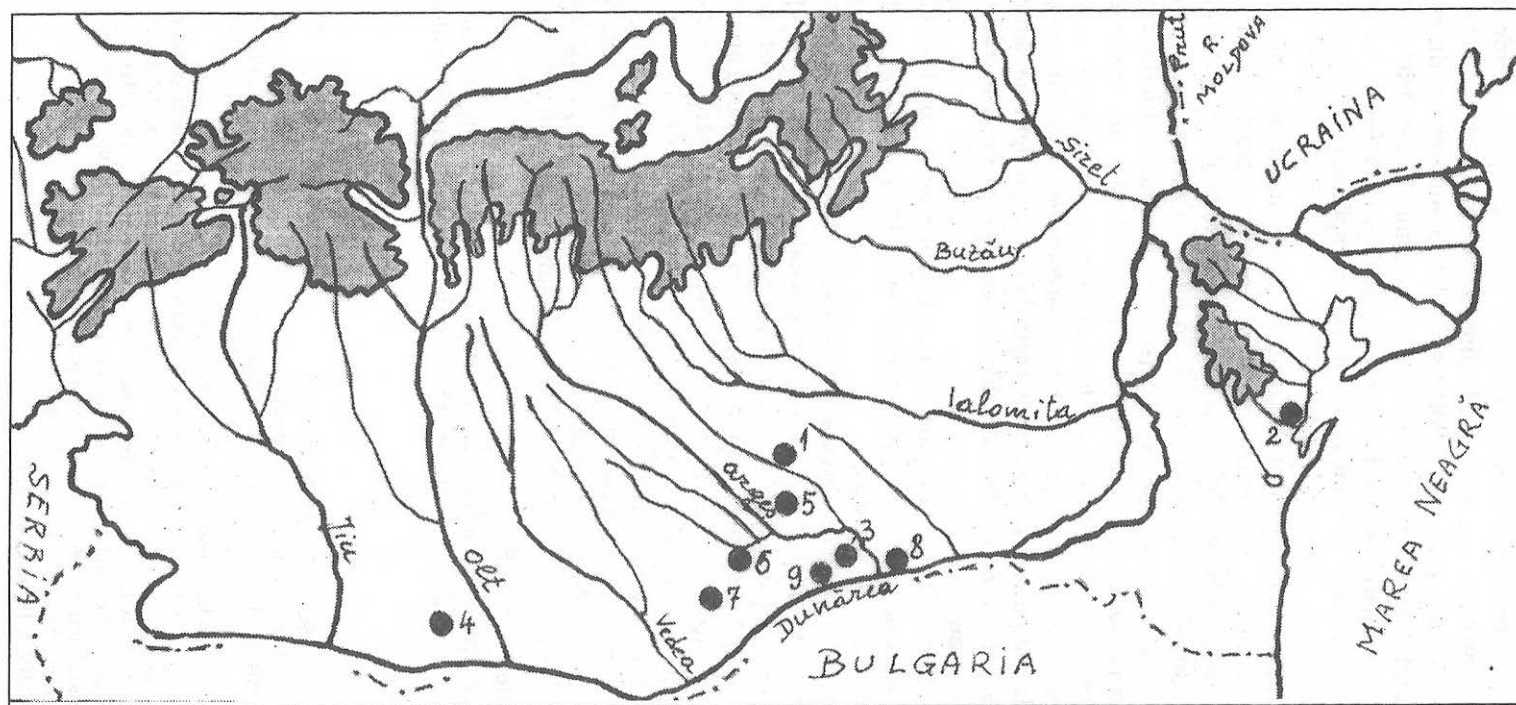

Fig. 4 Harta complexelor în care s-au descoperit ace pentru păr, lucrate din os și din corn: 1. Cernica; 2. Ceamurlia de Jos; 3. Radovanu; 4. Vădastra; 5. Vidra; 6. Tangâru; 7. Petru Rareș; 8. Gumelnița; 9. Căscioarele.

unele cu reprezentări antropomorfe, reflectând strânse legături cu cultura Hamangia și cu culturile din ținuturile sud estice ale Peninsulei Balcanice.²⁹

În arealele culturilor Hamangia, Boian și Vădastra sunt mai puțin reprezentate astfel de ace. Faptul îl considerăm întâmplător. În schimb, în așezările comunităților culturii Gumelnița, numărul acelor din os și al celor de aramă este apreciabil, ceea ce dovedește că în acea vreme, obiceiul de a fixa și de a împodobi părul cu astfel de ace, era răspândit și practicat pe scară largă.

Se pune întrebarea, acele pentru păr au fost folosite, atât de fete, cât și de femei? La prima vedere, problema ar părea de nerezolvat. Încercăm totuși să dăm un răspuns, ținând seama de unele elemente ale plasticii antropomorfe neolitice, în ceea ce privește reprezentarea modului de aranjare a părului. În unele culturi neolitice, documentate pe teritoriul țării noastre, figurinele redau personaje feminine de diferite vârste. Unele înfățișează chipuri de tinere, fără indicarea gravidității, în unele cazuri, cu reprezentarea părului împletit în cozi.³⁰ Este evident că, în astfel de cazuri, nu era nevoie să fie folosite acele pentru păr. În schimb, acestea erau necesare pentru fixarea părului în chip de coc, cum este uneori redat părul pe diferite figurine feminine³¹, care au indicată graviditatea. Prin urmare, considerăm că acele pentru păr studiate, au fost utilizate numai de femei.

Se cuvine subliniat faptul că o parte din acele descrise au capul prevăzut cu un orificiu. Se pare că acesta avea un anumit rol funcțional. În el, probabil, erau introduse și legate mai multe fire colorate diferit.

Mai demult, în lucrările de specialitate din țara noastră s-au dus discuții în contradictoriu, în privința unei probleme care este legată de acele pentru păr³². Unii cercetători considerau că acele din os, în privința formei capului, au fost imitate după cele realizate din aramă. Alții susțineau că, realizatorii acelor de aramă au imitat forma capului celor de os. Acele descrise și studiate în lucrare, după părerea noastră constituie o dovadă că, în realitate, capul unor ace de os a putut reprezenta modelul reprodus, mai târziu, prin acele de aramă. În acest sens considerăm că acele din os (cu capul de formă rombică), de tipul celui descoperit la Radovanu, datând din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița au servit drept model pentru unele ace de aramă, gumelnițene târzii, cu capul rombic, cum sunt cele din depozitul de ace din aramă, descoperite la Boian B.³³

De asemenea, trebuie să admitem că acele de os de la Vidra³⁴ și de la Tangăru³⁵, cu capul format din două rotoagoale, imită acele de aramă cu capul format din două volute opuse.

29 Gh. Cantacuzino, SCIV, 18, 3, 1967, p. 389-397.

30 De exemplu în aria culturii Cucuteni, două figurine de la Trusești (cf. M. Petrescu-Dâmbovița și colab.) SCIV, V, 1-2, 1954, p. 14, fig. 5 și M. Petrescu Dâmbovița și colab., SCIV, IV, 1-2, 1953, p. 21, fig. 13/5.

31 De exemplu: în arealul aspectului cultural Aldeni II, în așezarea de la Aldeni (cf. Vladimir Dumitrescu: *Arta neolitică în România*. București, 1968, fig. 85).

32 La discuția amintită au participat: Vladimir Dumitrescu, A propos de la peinture de quelques vases de Gumelnița, RIR, I, 4, 1931, p. 412; Dinu V. Rosetti: *Săpăturile de la Vidra*, PMMB, I, 1934, p. 55-57; Vladimir Dumitrescu, recenzie la D. Berciu: *Săpăturile arheologice de la Tangăru* (1934) Raport preliminar, RIR, V-VI, 1935-1936, p. 460; D. Berciu, Scurt răspuns la o recenzie, PMJV, II 1937, p. 107.

33 Eugen Comșa, Dacia, 9, 1965, p.361 (nr. I b) și p. 362, fig. 1.

34 Dinu V. Rosetti, PMMB, I, 1934, pl. III/7,9.

35 D. Berciu, BMJV, I, 1935, p. 34, fig. 40.

O ultimă problemă este aceea, unde anume erau lucrate astfel de ace din os. După părerea noastră, acele simple, probabil și cele cu capul de formă rombic, precum și cele ca două rotogoale alăturate, puteau fi făcute în orice așezare. În schimb, acele mai deosebite ca formă, cum au fost cele reproducând figurinele antropomorfe, din aria culturii Dudești, credem că au fost lucrate numai în unele așezări, de către persoane "specializate". De acolo, acele respective erau răspândite, pe calea schimburilor, în alte stațiuni învecinate, locuite de comunități înrudite.

EPINGLES À CHEVEUX EN OS ET EN CORNE DE L'ÉPOQUE NÉOLITHIQUE, DÉCOUVERTES AU SUD DE LA ROUMANIE

Résumé

L'étude se rapporte aux épingles à cheveux, faites en os et en corne, découvertes dans 9 complexes appartenant aux cultures néolithiques: Dudești, Hamangia, Boian, Vădastra, Gumelnița et, probablement, Sălcuța, soulignant le fait que de telles pièces manquent (probablement par hasard) dans les régions des cultures Starcevo-Criș et Vinča.

On constate, en même temps, que les épingles à cheveux avec des représentations anthropomorphes, découvertes dans la nécropole de Cernica, la phase au même nom de la culture Dudești, démontrent les relations étroites avec la culture Hamangia et les cultures des contrées du sud-est de la Péninsule Balkanique.

On y souligne également le fait que les épingles à cheveux (ayant la tête en losange), du type de celui qu'on a découvert à Radovanu, datant de la phase de transition de la culture Boian à la culture Gumelnița, représentent des prototypes des épingles en cuivre de la culture Gumelnița tardive, semblablement à celles du dépôt d'épingles en cuivre, découvert à Boian.

Comme il résulte de l'analyse de certains éléments de la plastique anthropomorphe néolithique, les épingles à cheveux étaient employées à la fixation des cheveux en chignon, tel qu'on le voit souvent dans le cas de nombreuses figurines féminines, pour lesquelles on observe aussi l'indice de la gravidité; c'est ce qui précise le fait que ces objets étaient utilisés seulement par les femmes (et non pas par les filles).